

14. Денник Начальної Команди Української Галицької Армії (1919–1920) // Літопис Червоної Калини: Історико-краєзнавчий часопис. – 1991. – № 4. – С. 12.
15. Левицький, О. Зазначена праця. – С. 69.
16. Там само. – С. 71–72.
17. Стрілець. – 1919. – 7 вересня.
18. Левицький, О. Зазначена праця. – С. 72.
19. Там само.
20. ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 3. – Спр.44. – Арк.1; Шухевич, С. Спо-мини з УГА: у 5 т. / С. Шухевич. – Львів, 1929. – Т.3. – С. 31.
21. Левицький, О. Зазначена праця. – С. 73.
22. Завальнюк, О. М. Зазначена праця. – С. 107.
23. Левицький, О. Зазначена праця. – С. 71, 74.

Резюме

В статтє освещается деятельность Отдела для образования при Команде этапа Украинской Галицийской армии на территории Подолья.

Ключевые слова: Отдел для образования при Команде этапа Украинской Галицийской армии, Подолье.

Одержано 1 вересня 2011 року

УДК 94(477)“18–20”

В.С.Лозовий

Влада Директорії Української Народної Республіки очима населення Правобережної України (1918–1920 рр.)

У статті робиться спроба з'ясувати та проаналізувати сформоване у масовій свідомості населення Правобережної України ставлення до влади УНР у 1918–1920 рр.

Ключові слова: влада, населення, Директорія УНР, більшовики.

На сучасному етапі розвитку української державності та формування громадянського суспільства важливою є проблема сприйняття населенням державної влади. При вивченні процесів національного державотворення

подальшого дослідження та переосмислення потребує період Директорії Української Народної Республіки (УНР), найбільш драматичний період Української революції 1917–1921 рр. Аналіз суспільно-політичної ситуації та ставлення населення Правобережжя до українських владних структур революційної доби допоміг би врахувати в сучасній політичній практиці набутий досвід через його науково-критичне осмислення та узагальнення.

До цього часу в наукових працях мало уваги приділялось показу настроїв, ставлення населення до влади УНР та провідників української держави періоду Директорії. Дотично цієї теми торкнулися в своїх роботах В.Верстюк, С.Литвин, В.Солдатенко, а спеціальних праць, присвячених розгляду даної проблеми, немає¹.

Автор ставить за мету з'ясувати та проаналізувати сформоване у масовій свідомості населення Правобережної України ставлення до влади УНР у 1918–1920 рр.

Населення, передусім селяни, ставились до будь-якої влади в залежності від трьох чинників: 1) декларативних заяв і заходів щодо наділення землею; 2) практики реквізицій і вилучення продовольства; 3) свавілля у поведженні з населенням військових частин та адміністративних органів. Невтішні реалії тогочасного становища полягали в тому, що жодна з протиборствующих сторін значних ресурсів та коштів не мала і рано чи пізно вдавалась до реквізицій, що й визначало ставлення до неї населення. Відтак, нову владу сприймали як визволительку від здириства та репресій попередньої, а оскільки і їй доводилось вилучати продовольство та інші ресурси, маятник селянських антипатій постійно хитався.

На початку антигетьманського повстання населення, особливо ж, сільське, активно підтримало збройні формування Директорії, в результаті чого вона і здобула владу. Ще в грудні 1918 р. у доповіді Київського повітового комісара констатувалося, що “селу поки не загрожує більшовицька небезпека”. Він зазначив, що “Директорію поважають...як свій національний і соціально-демократичний уряд”, хоча ширилася агітація ніби “члени Директорії буржуї”. Водночас з Будаївської волості на Київщині повідомляли, що небезпека поширення більшовизму існує оскільки “село ґрунт цілинний на якому можна посіяти будь що”². Через деякий час у результаті більшовицької агітації село політично дезорієнтувалося. На початку січня 1919 р. у волостях Київської губернії де була дислокована Дніпровська дивізія не визнавали влади Директорії, а в деяких селах створено військово-революційні комітети. З місць надходили свідчення, що “до сучасного менту селянство ставиться вижидаючи”³, тобто не знає яку владу підтримувати.

Надалі, неспроможність провладу УНР сформувати дієздатні органи влади, а також зволікання й певні помилки у проведенні аграрних перетворень зробили здебільшого політично й національно індивідуальних селян прихильниками Раднаркому. Однак після того, як більшовики починають вилучати продовольство, а замість індивідуального землекористування селянству нав'язують комуни та артіль, відбуваються масові повстання. Джерела свідчать, що у квітні-травні 1919 р. найбільше невдоволення хліборобів викликало насадження комун, і щоб позбутись їх, вони чекали приходу влади УНР.

Після кількох років війни, сваволі, насильства та реквізицій різних влад селянство виробило свій, дещо наївно-прагматичний ідеал суверенної держави, за яким “самостійна країна, се значить країна, багата хлібом і взагалі всяким добром і хазяїном того добра являються вони – селяни, і ніхто без їх волі нічого не реквізує, не давши взамін чого треба, і через се тепер майже кожний став свідомим українцем”⁴.

У першій половині 1919 р. анархія розлилась Україною, калейдоскопічно змінювались влади, а то й взагалі панувало беззладдя. Селянство перебувало у повному інформаційному вакуумі. Воно фактично нічого не знало про українську державу і діяльність уряду УНР. Негативно відбивалось на сприйнятті селянами уряду УНР те, що їм були невідомі прізвища вищих посадових осіб держави, тому з місць доповідали, що авторитет влади низький. З лідерів українського руху доби Директорії був відомий лише С.Петлюра, котрому, як зазначалося у звітах представників регіональних адміністрацій УНР, населення довіряло. Селяни самі заявляли, що до уряду ставляться “нейтрально”, тобто його не сприймають як владу і ігнорують. З місць доповідали, що селяни зневірилися “не знають якому господареві служити, оскільки усі їх били”. Також констатувалось, що влади немає і ніхто в неї не вірить. Все ж селяни вимагали твердої руки “хоч самодержавної влади, хоч царя аби спокій і порядок”⁵.

Слід зазначити парадоксальне сприйняття селянством існуючих політичних реалій. Особу лідера держави і головнокомандувача армією С.Петлюри вони відокремлювали від уряду, як державного органу управління. С.Петлюра, що був одним з чільних провідників повстанського руху проти неависного селянам гетьманського режиму, продовжував користуватися серед них популярністю, а уряд, котрий не міг провести аграрну реформу і реально наділити селян землею та навести порядок, сприймався переважно негативно.

Водночас українські діячі констатували, що національна та соціальна

свідомість населення зростала. Українські селяни починали розуміти, що їх класові інтереси тісно переплітаються з інтересами національними. Це пов'язано з тим, що великими землевласниками на Волині та Поділлі були переважно поляки.

Нездатність Директорії УНР укріпити свою владу часто породжувала недовіру селян до неї. Під час мобілізаційних наборів вони відмовлялися йти в армію УНР заявляючи, що “сьогодні одна влада, завтра друга – не знаєш кому служити, краще поки ще залишатися нейтральними”⁶. Бувало, що насильно мобілізовані селяни у приватних розмовах висловлювали недовіру Головному отаману і уряду УНР заявляючи: “Хотілося б вірити, що лише українське республіканське військо забезпечить землю і волю, але сумна дійсність коле очі, підрива довір'я. Як тільки пройшло через нашу волость українське військо, скрізь з'являються гетьманського часу поміщики”⁷. А оскільки пани в українському світогляді нібито випадали з “нормального порядку буття”⁸ і викликали різко негативне ставлення селянства зрозуміло, що втілення пункту аграрного закону, за яким поміщикам залишалось до 15 десятин землі і частина врожаю, породжувало нарікання селян і сприйняття ними політики Директорії як “панської”.

У селянському баченні влади яскраво проявився притаманний українцям егалітаризм. Всюди селяни категорично стверджували, щоб управління здійснював “сам народ, а панів не було”⁹. Вони вважали, що вся повнота влади повинна належати народу через Ради різних адміністративно-територіальних рівнів, але не більшовицького типу. Особливо наголошували, що до виборів повинні допускатись лише трудові верстви. Вибори повинні проходити шляхом таємного голосування з суворим дотриманням пропорційності. Селяни зауважували про несправедливість виборчого права більшовицьких совдепів, тому вони вороже ставились до робітництва за його “устремління до диктатури над селянством”¹⁰.

У перші тижні червня 1919 р. після зайняття армією УНР частини Поділля з місць надходили повідомлення про прихильність селянства до української влади. Особливо такі настрої формувала вдала агітація. Представник міністерства внутрішніх справ доповідав з Бахматовецької волості Проскурівського повіту: “Тиждень праці – і населення цілком одностайне з нашою владою, з нашою політикою, цілком одверто стало на нашу сторону”¹¹. Однак пропаганда адміністративних структур УНР часто була не на висоті. Прихильність селянства тривала до першого інциденту, як правило з військовими частинами. Оскільки армія УНР власних ресурсів не мала, а селяни часто відмовлялись продавати продовольство і фураж за

знецінені гроші, тому при постачанні частин неминуче доводилось вдаватися до реквізицій, що викликало обурення селянства проти Директорії¹².

Щодо форми державного устрою, то думки селян формувались у залежності від військово-політичної ситуації певного району та пропагандистських акцій влади УНР. Як наслідок попередньої агітації національних партій селянство деяких місцевостей залишилось на старих поглядах щодо державного ладу. Ще влітку 1919 р. у регіонах Волині були популярними гасла скликання Установчих Зборів і федерації з Росією. Представники уряду УНР пояснювали це тим, що селяни не надіються на власні сили. На Поділлі в Шарівській волості селяни заявляли, що проти самостійності нічого не мають, але треба щоб Україну визнали інші країни, щоб настав мир і зажити спокійно, а в Ярмолинецькій волості, як стверджувалось, багато людей “бажали хазяїна в масштабі всеросійському”, сподіваючись, що може тоді країна стане сильнішою і не буде війни. І дійсно, негативне ставлення до війни іноді викликало й вороже ставлення до української влади і її спроб мобілізувати чоловіків до лав Збройних сил. Селяни відмовлялись йти на мобілізацію заявляючи “що не дадуть ні війська, ні хліба, хай уже скінчиться та війна”¹³.

Українськими політичними діячами неодноразово констатувалось, що державний апарат “не опанував селом” і не поширив на нього свого впливу. Відтак до влади УНР і української державності селяни ставились бай-дуже, ностальгуючи за царем, при якому “було дешевше жити”¹⁴.

Доповідаючи про настрої в регіонах представники адміністративних структур УНР зазначали, що повсюдно основним лейтмотивом висловлювань населення є побажання завести тверду місцеву владу. Селяни казали прямо – “дайте нам батька” і вимагали спокою та ладу, який був за царя. Констатувалось, що вони цілковито підуть за тими, хто зможе захистити їх житло та майно від грабіжників.

Втомлене за роки війни та безладдя населення з приходом української влади сподівалось, що “мабуть Петлюра заведе якийсь лад і порядок, а то годі при тих більшовиках з їх порядком було жити”¹⁵. Відтак вищим органам влади рекомендувалось втілювати реальні кроки по створенню твердої влади, що мало б великий вплив на формування симпатій “загалу до петлюрівців”.

Вже влітку 1919 р. більшовицькі діячі констатували, що завдяки грабункам і самочинним реквізиціям частин Червоної армії симпатії селянства різко змінюються на користь С.Петлюри. Доповідалось, що на Ізяс-

лавщині настрої селян “суто петлюрівський”, на Бердичивщині частина селян певно симпатизує Петлюрі, а в районі Прилук головним завданням повстанських загонів є допомога петлюрівським військам¹⁶. Під час наступу армії УНР представники міністерства внутрішніх справ доповідали, що чим далі в глибину України, тим настрої, національна свідомість, віра в глибину правоту і демократичність уряду УНР зростає. Головний отаман С.Петлюра став для селян своєрідним синонімом української влади. Селяни часто висловлювались “хоч би бог дав найскоріше вже нам самим завести лад у своїй хаті”¹⁷. Вказану трансформацію селянських настроїв у серпні 1919 р. підтверджують звіти та доповіді розвідки та інших служб Української галицької армії (УГА). Ними констатується досить високий ступінь національної свідомості населення центральних регіонів України і зазначається, що значна його частина добровільно зголошується до галицьких підрозділів або йде в повстанці боротись з Червоною армією. “Особа С.Петлюри, це уособлення центрального українського уряду, який завжди називають своїм в протилежність до більшовицького”¹⁸ – вказується у документі. Після відходу Червоної армії, як щось самозрозуміле селяни змінювали більшовицькі органи влади на самоврядування у формі, прийнятій Директорією. Також зазначалось, що населення дуже вороже ставиться до більшовицького уряду, чекає приходу петлюрівських частин і страшенно хвилюється, що раніш прийде Денікін, з владою якого пов’язували реставрацію аграрних відносин. Саме земельна політика тих чи інших режимів спонукала більшість селян до їх підтримки або не підтримки. Відповідно Новоушицький повітовий комісар зазначав, що не всюди ставлення до уряду УНР позитивне й довірливе, оскільки “підірвало це довір’я, то оголошення, що ніби то за військом ідуть землеміри і зараз наділятиметься селянство землею. А їх нема і досі”¹⁹.

У вересні 1919 р. зазначалось, що національна свідомість у селян дуже глибока, вони всюди заявляють “хто б тут не прийшов, він не вдержиться. Україна мусить бути самостійна”²⁰. Констатувався великий підйом духу, який був серед населення та стрільців УГА, коли українські частини підходили до Києва. Вони вважали, що з білогвардійцями треба вести війну, а не вступати в переговори. Коли виявилось, що робились спроби порозуміння з денікінцями, це викликало занепокоєння в армії та незадоволення селян. Намагаючись завести союзні стосунки з добровольцями, уряд УНР, як зазначалось, зробив велику помилку.

Знову ж наголосимо, що селянство порівнювало різні режими, так би мовити, за ступенем їх репресивності та відповідності політики народним

уявленням про справедливість. Тому після того, як населення спізнало владу більшовиків, а потім білогвардійців, його симпатії повернулися до Петлюри. Особливо негативно селянство ставилось до Денікіна, якого “боялися скрізь”²¹. Констатувалось, що селянство називало владу Директорії своєю владою, а республіканські частини – своєю армією. На сільських сходах ухвалювалися рішення, що треба усіма силами допомагати армії УНР. Часто селяни йшли на мобілізацію зі своїми гвинтівками та набоями.

У жовтні 1919 р. ставлення населення Волині до політики Директорії загалом було позитивним. Як повідомлялось, селянський з’їзд Старокостянтинівського повіту “виявив високе національне почуття і свідомо став на ґрунті сучасної влади, вимагаючи, щоб вона була твердою і справедливою. Відношення до української адміністрації в більшій мірі прихильне, подекуди байдуже, ворожого – немає”²² – зазначали представники інституції УНР.

На Поділлі, де населення про політику більшовиків судило здебільшого за їх гаслами, були цілі райони, мешканці яких ставились до Директорії УНР вороже, а в кращому випадку байдуже. До цього спричинила також слабкість українських адміністративних структур, їх неспроможність продемонструвати селянству силу державної влади. Як зазначалось більшість населення у Могилів-Подільському повіті була національно малосвідома, розагітована більшовицькою пропагандою. По селах органи влади та організації УНР не функціонували, не проводилось української агітації. Відтак, до уряду УНР селяни ставились з недовірою та вороже. Багато сіл були майже зовсім більшовицькими, але парадокс даної ситуації полягав у тому, що більшість селян жалкувало за царем, тобто часом, коли “залізною рукою” наводився порядок. Не кращим було становище на Летичівщині, де місцева українська влада “твердого ґрунту” серед населення не мала. Більшість сіл жило своїм самостійним життям. На селі спостерігалась атмосфера незалежності навіть від волосної управи. Були такі села, що демонстративно заявляли “батькові Петлюрі служити не бажаєм” і ігнорували накази до мобілізації. Ще складнішою склалась ситуація на Проскурівщині, де “волості заявили, що рекрутів не дадуть і нічого не дадуть. Селяни озброїлись і попередили, що так само чинитимуть проти всіх, чи це Петлюра, чи Денікін, чи більшовики, чи галичани”²³.

Після того, як на початку листопада 1919 р. підрозділи УГА перейшли на бік денікінців, військо УНР не витримало ударів противника, і фронт розвалився. Зазначена обставина змусила український провід до тіснішої

співпраці з Польщею, хоча цей альянс був дуже непопулярним в народі. Ще в серпні 1919 р. констатувалось, що селяни налаштовані проти поляків, бо бояться, що коли вони прийдуть в Україну, то разом з ними прийдуть пани і заберуть землю²⁴.

Політика Раднаркому в Україні продовжувала викликати невдоволення широких народних мас. У березні 1920 р. В.Леніну доповідали, що на Правобережжі серед селянства спостерігається зростання петлюрівських настроїв. Комуністичні керівники зазначали, що йде посиленна робота по об’єднанню “контрреволюційних елементів навколо гасла найшвидшого приходу Петлюри”. У квітні 1920 р. було укладено українсько-польські союзницькі угоди. Згодом підрозділи армії УНР та польські частини перейшли у наступ і здобули Київ. Але надалі довелося знову відкочуватись на Поділля. Старшини армії УНР стверджували, що після багатьох невдач народ повністю зневірився і гадає “чи втримається і як довго наша влада. Все ж народ бажає нашої влади, батька Петлюру будуть підтримувати хоча б щоб не прийшли комуністи. Поляки насильничаят, нас (армію УНР) виглядають як спасіння”²⁵. Грабунками та брутальним поведінням польське військо налаштувало проти себе мирне населення. Своїми діями поляки дискредитували провід УНР, оскільки при реквізиціях по селах вони заявляли: “Нам дозволив брати все ваше Петлюра”²⁶. Відтак констатувалось, що “з приходом поляків в Україну популярність Петлюри маліла”, тобто зменшувалась. Врешті в листопаді 1920 р. армія УНР на чолі з Головним отаманом С.Петлюрою вимушена була відійти за Збруч. Закінчився останній етап боротьби регулярним фронтом за українську державність.

Отже, ставлення населення до влади УНР і голови Директорії С.Петлюри динамічно змінювалось в залежності від зміни військово-політичної ситуації. Як стверджують джерела, в масовій свідомості широкого загалу в 1918 – на початку 1920 рр. створився загалом позитивний образ С.Петлюри, який уособлював боротьбу за державну незалежність України, економічні і класові інтереси селянства. Військо УНР, що боролось за самостійність, населення називало петлюрівцями. Популярність Головного отамана дещо впала внаслідок союзницьких стосунків з польським військом, яке допускало грабунки населення.

До влади УНР селяни ставились здебільшого байдуже через те, що вона не могла закріпитися на території України і жорстко втілювати свою політичну лінію, передусім здійснити аграрну реформу і навести правопорядок. Лише у порівнянні з терором та репресіями інших військово-політичних режимів (більшовиків, денікінців, польських військових) се-

ляни починали підтримувати українську владу, яку персоніфікував С.Петлюра.

Примітки:

1. Верстюк В. Харизматичність Петлюри / В. Верстюк // У 70-річчя паризької трагедії 1926–1996. Збірник пам'яті Симона Петлюри. – К. : Вид. імені Олени Теліги, 1997. – С. 133-146; Політична історія України ХХ століття: у 6 т. Т. 2. Революція в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917–1920) / [В. Ф. Верстюк, В. Ф. Солдатенко]. – К. : Генеза, 2003. – Т. 2. – 488 с.; Солдатенко, В. Ф. Українська революція. Історичний нарис / В. Ф. Солдатенко. – К. : Либідь, 1999. – 976 с.; Литвин, С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана / С. Литвин. – К. : Вид. імені Олени Теліги, 2001. – 640 с.
2. Держархів Київської області. – Ф. 2795. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 16 зв., 18.
3. Там само. – Арк. 42, 65.
4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 1078. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 264.
5. Там само. – Ф. 538. – Оп. 1. – Спр. 116. – Арк. 6-7.
6. Там само. – Ф. 1078. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 140 зв.
7. Там само. – Ф. 1062. – Оп. 1. – Спр. 89. – Арк. 5-7.
8. Кресіна, І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: (Етнополітологічний аналіз) / І. Кресіна. – К. : Вища школа, 1998. – С. 208.
9. ЦДАВО України. – Ф. 1092. – Оп. 2. – Спр. 11. – Арк. 161; Спр. 76. – Арк. 68-64.
10. Там само. – Спр. 11. – Арк. 160.
11. Там само. – Ф. 1092. – Оп. 2. – Спр. 76. – Арк. 133; Ф. 538. – Оп. 1. – Спр. 74. – Арк. 22.
12. Там само. – Ф. 1078. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 246; Ф. 538. – Оп. 1. – Спр. 116. – Арк. 6-7.
13. Там само. – Ф. 1092. – Оп. 2. – Спр. 76. – Арк. 185.
14. Там само. – Спр. 6. – Арк. 111; Спр. 76. – Арк. 135.
15. Там само. – Спр. 76. – Арк. 185.
16. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 124. – Арк. 13, 32, 33, 36; Спр. 47. – Арк. 86 зв., 97.
17. ЦДАВО України. – Ф. 1092. – Оп. 2. – Спр. 187. – Арк. 17 зв.
18. Там само. – Ф. 2192. – Оп. 2. – Спр. 6. – Арк. 30; Ф. 1078. – Оп. 5. – Спр. 2. – Арк. 5.
19. Там само. – Ф. 1092. – Оп. 2. – Спр. 71. – Арк. 13.
20. Там само. – Ф. 2192. – Оп. 2. – Спр. 6. – Арк. 91.

21. Там само. – Ф. 2188. – Оп. 2. – Спр. 133. – Арк. 1-1 зв.
22. Там само. – Ф. 1092. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 17.
23. Там само. – Ф. 2192. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 194; Ф. 1078. – Оп. 2. – Спр. 5. – Арк. 68; Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 272. – Арк. 56-56зв.
24. Там само. – Ф. 538. – Оп. 1. – Спр. 91. – Арк. 12.
25. Бібліотека Народова в Варшаві. Відділ мікрофільмів (далі – БНВ). – Спр. 69011. – Арк. 313.
26. Там само. – Арк. 316, 424.

Резюме

В статтє сделана попытка проанализировать сформированное в массовом сознании населения Правобережной Украины отношение к власти УНР в 1918–1920 гг.

Ключевые слова: власть, население, Директория УНР, большевики.

Одержано 1 вересня 2011 року

УДК 94(477.43)“1922”+929>82-94

А.А.Трембіцький

Кривавий Йорданський святвечір 1922 року в Кам'янці-Подільському

У статті на підставі спогадів колишнього учасника подій Михайла Шахновича розкрито деякі аспекти більшовицьких зlodіян в Йорданський святвечір у Кам'янці-Подільському в січні 1922 року.

Ключові слова: Михайло Шахнович, Кам'янець-Подільський, Йорданський святвечір, 1922 рік.

Історію більшовицьких зlodіян на теренах подільського краю міжвоєнних років ХХ ст., ще й досі повністю не розкрито і не висвітлена. Тому спогади тих, хто на собі відчув весь “гуманізм” тоталітарного режиму, на думку відомого дослідника-етнографа Олекси Воропая, займають “одне з найповажніших місць, бо ж, як відомо, справжнє життя завжди цікавіше, ніж вигадане”, – адже автори мемуарів у “формі спогадів, записок чи щоденника” передають “новому поколінню свій власний життєвий досвід в